

Część druga

**Profilaktyka adresowana
do całej populacji dzieci
i młodzieży**

KRZYSZTOF OSTASZEWSKI, KRZYSZTOF BOBROWSKI,
ANNA BORUCKA, KATARZYNA KOCON,
KATARZYNA OKULICZ-KOZARYN,
AGNIESZKA PISARSKA

Rozpowszechnienie zachowań problemowych młodzieży. Badania mokotowskie¹

Kiedy na początku lat 80. XX wieku. Barbara Wolniewicz-Grzelak wraz z grupą współpracowników rozpoczynała pilotażową edycję badań ankietowych w szkołach warszawskiej dzielnicy Mokotów, nikt nie przypuszczał, że badania będą kontynuowane przez 20 lat. Pomiędzy rokiem 1984 i 2004 przeprowadzono je sześć razy. Pierwsza relacja z badań ukazała się drukiem w 1983 roku (Wolniewicz-Grzelak, Ostaszewski, 1983). Potem systematycznie pojawiały się publikacje, które na przykładzie jednej dzielnicy dużego miasta relacjonowały zmiany we wskaźnikach używania przez młodzież substancji psychoaktywnych: alkoholu, nikotyny, narkotyków oraz leków uspokajających/nasennych (Wolniewicz-Grzelak, 1985, 1995; Okulicz-Kozaryn, Borucka, 1997, 2001; Ostaszewski, 1998, 2001, 2003). W miarę upływu lat, *badania mokotowskie* stały się źródłem wiedzy o trendach w używaniu tych substancji przez młodzież szkolną. Niniejszy artykuł odpowiada na następujące pytania dotyczące 15-letniej młodzieży uczącej się na Mokotowie:

1. Jakie w ostatnich 20 latach było rozpowszechnienie używania przez młodzież substancji psychoaktywnych: alkoholu, nikotyny, narkotyków i leków uspokajających/nasennych?

¹ Praca naukowa finansowana ze środków budżetowych na naukę w latach 2005-2006 jako projekt badawczy.

2. Jak w ciągu ostatnich 20 lat zmieniały się wskaźniki używania tych substancji psychoaktywnych ze względu na płeć?
3. Jakie było w 2004 roku rozpowszechnienie innych zachowań problemowych (przemoc, bójki, wykroczenia) w badanej grupie młodzieży?

Metoda

Osoby badane. W 2004 roku, podobnie jak w latach 1984, 1988, 1992, 1996 i 2000 – badaną populację stanowili 15-letni uczniowie uczący się w szkołach publicznych i niepublicznych w następujących dzielnicach Warszawy: Mokotów, Ursynów oraz Wilanów (w latach 80. był to teren dawnej dzielnicy Mokotów). W 1999 roku rozpoczęła się reforma szkolnictwa, która wprowadziła nowy typ szkoły – gimnazjum. Zmieniło to organizację nauczania w grupie wiekowej objętej badaniami. Do 2000 roku 15-latkowie uczyli się w pierwszych klasach szkół ponadpodstawowych. Aktualnie młodzież w tym wieku uczęszcza do trzeciej klasy gimnazjum. Wobec tego badania w 2004 roku zostały przeprowadzone w trzecich klasach gimnazjalnych, tak aby zachować ciągłość badania tej samej grupy wiekowej. Przez lata 1984-2000 w badanej populacji było więcej dziewcząt (51-53%) niż chłopców (47-49%). W 2004 roku odsetek dziewcząt w badanej populacji zmniejszył się i wyniósł 48%. Było to prawdopodobnie związane ze zmianami demograficznymi w populacji 15-latków uczących się w tych trzech dzielnicach w Warszawie. Tabela 1. przedstawia zestawienie liczebności badanych grup w latach 1984-2004.

Tabela 1. Zestawienie liczebności prób. Badania mokotowskie 1984-2004²

Rok badania	Chłopcy (%)	Dziewczęta (%)	Razem*
1984	1600 (47%)	1802 (53%)	3402
1988	1830 (47%)	2088 (53%)	3918
1992	918 (46%)	1082 (54%)	2000
1996	1175 (47%)	1309 (53%)	2484
2000	1205 (49%)	1266 (51%)	2471
2004	758 (52%)	703 (48%)	1461

* W tabeli zostały pominięte osoby, które nie podały w ankiecie informacji o swojej płci.

² Dane pochodzą z badań przeprowadzonych przez Pracownię Profilaktyki Młodzieżowej Pro-M Instytutu Psychiatrii i Neurologii w Warszawie.

Dobór próby. W latach 1984 i 1988 badania obejmowały wszystkie klasy pierwsze szkół ponadpodstawowych z terenu Mokotowa. Od 1992 roku wprowadzono losowy dobór ponad połowy uczniów klas pierwszych szkół ponadpodstawowych. Jednostką doboru losowego była klasa szkolna. Od 1996 roku dołączono klasy z nowo powstałych szkół niepublicznych. W roku 2004 zastosowano losowy dobór reprezentatywnej próby klas trzecich ze wszystkich gimnazjów publicznych i niepublicznych znajdujących się na obszarze Mokotowa, Wilanowa i Ursynowa. Losowanie prowadzono oddzielnie dla klas z gimnazjów publicznych i oddzielnie dla niepublicznych. W obu przypadkach wylosowano 55% klas, co stanowiło 69 klas trzecich z gimnazjów publicznych i 13 klas trzecich z gimnazjów niepublicznych.

Procedura badawcza. Badania, podobnie jak w poprzednich edycjach, prowadzono w październiku z zachowaniem procedur postępowania zapewniających anonimowość odpowiedzi pojedynczych uczniów, klas i szkół. Ankieterami były osoby spoza szkoły. W badaniach wzięły udział 1493 osoby, co stanowiło 90% wylosowanej próby. Dwadzieścia dwie ankiety uznano za niewiarygodne ze względu na znaczne braki danych, sposób wypełniania i komentarze świadczące o niepoważnym stosunku do badań. Zostały one wyeliminowane z obliczeń. Wobec powyższego w obliczeniach danych z 2004 roku uwzględniono ankiety **1471 osób**. We wszystkich edycjach badań odsetki uczniów, którzy w czasie badania byli nieobecni w szkole, były zbliżone i wynosiły: 6% próby w 1988 roku, 8% w latach 1984, 1992 i 2000 oraz 10% w 1996 i 2004 roku.

Selekcja danych. Zdecydowana większość uczniów (93%) biorących udział w ostatniej edycji badań urodziła się w 1989 roku, czyli prawdopodobnie realizowała obowiązek nauki zgodnie z planem i w dniu badania miała ukończone 15 lat. Około 7% badanych uczniów urodziło się przed 1989 rokiem. Są to uczniowie, którzy z różnych powodów są opóźnieni w swojej edukacji szkolnej. Najprawdopodobniej powtarzali kiedyś klasę. W naszych badaniach ta grupa osób określana jest jako „opóźnieni w realizacji obowiązku szkolnego” w skrócie „drugorocznici”. Odsetki takich uczniów znacząco zmniejszały lub zwiększały się pomiędzy poszczególnymi edycjami badań. W 2004 roku odsetek „drugorocznych” wynosił 7% i był znacząco mniejszy niż w poprzednich edycjach badań, kiedy to wahał się pomiędzy 11-15%. Ze względu na te różnice dla zachowania porównywalności danych, wyniki dotyczące trendów w używaniu substancji psychoaktywnych w latach 1988-2004

zostały tak przeliczone, aby uwzględniały dane tylko dla osób nieopóźnionych w nauce. Ze względów technicznych przeliczenie w taki sposób danych z 1984 roku nie było możliwe³.

Narzędzie badawcze i wskaźniki

Do pomiaru używania substancji psychoaktywnych stosuje się dwie bardzo krótkie anonimowe ankiety opracowane przez B. Wolniewicz-Grzelak: „NAN” (Wolniewicz-Grzelak, Ostaszewski, 1983) oraz arkusz „Piwo-Wino-Wódka” (Wolniewicz-Grzelak, 1995). Gotowe skale odpowiedzi pozwalają na określenie stopnia nasilenia badanych zachowań. Do porównań zmian zachodzących w czasie wybrano kilka wskaźników określających właśnie stopień nasilenia.

- 1) narkotyki – używanie tych środków przynajmniej raz i przynajmniej kilkanaście razy w ciągu ostatniego roku,
- 2) uczestniczenie w spotkaniach towarzyskich, podczas których używa się narkotyków – przynajmniej raz w roku,
- 3) leki uspokajające/nasenne – używanie tego typu leku przynajmniej raz w roku poprzedzającym badanie,
- 4) palenie papierosów – dwa wskaźniki: 1) palenie papierosów ogółem, czyli bez względu na częstość tego zachowania, oraz 2) palenie codzienne,
- 5) picie alkoholu – picie alkoholu w ostatnich 30 dniach poprzedzających badanie,
- 6) upijanie się – wypicie przy ostatniej okazji 60 i więcej gramów 100% alkoholu. Odpowiada to: trzem lub więcej niż trzem butelkom piwa, trzem i więcej lampkom wina oraz przynajmniej trzem dużym kieliszkom wódki; wskaźnik przyjęty, za B. Wolniewicz-Grzelak (1985).

Do pomiaru zachowań związanych z przemocą oraz zachowań sprzecznych z prawem zastosowano kilka pytań ankietowych. Są one adaptacją pytań wykorzystywanych w badaniach „Ontario Student Drug Survey” (Adlaf i Paglia, 2001), dokonaną za zgodą autorów w ramach badań statutowych Instytutu Psychiatrii i Neurologii w Warszawie (Czabała i wsp., 2004). Zastosowano następujące wskaźniki:

³ W związku z tym prezentowane tu wyniki z 1984 roku dotyczą całej grupy, łącznie z drugorocznymi.

- przemoc – częste (co najmniej raz na tydzień) branie udziału w przemocy wobec innych,
- bójki – branie udziału w bójkach na terenie szkoły, przynajmniej raz w ostatnich 12 miesiącach,
- zachowania sprzeczne z prawem – występowanie przynajmniej jednego z sześciu zachowań w ciągu ostatnich 12 miesięcy (kradzież, kradzież samochodu w celu przejażdżki, handel narkotykami, celowe niszczenie rzeczy należących do innych osób, pobicia innych osób, ucieczki z domu).

Analizy statystyczne. Dla oceny istotności różnic wyników ze względu na płeć oraz poszczególne edycje badań zastosowano test chi kwadrat.

Wyniki

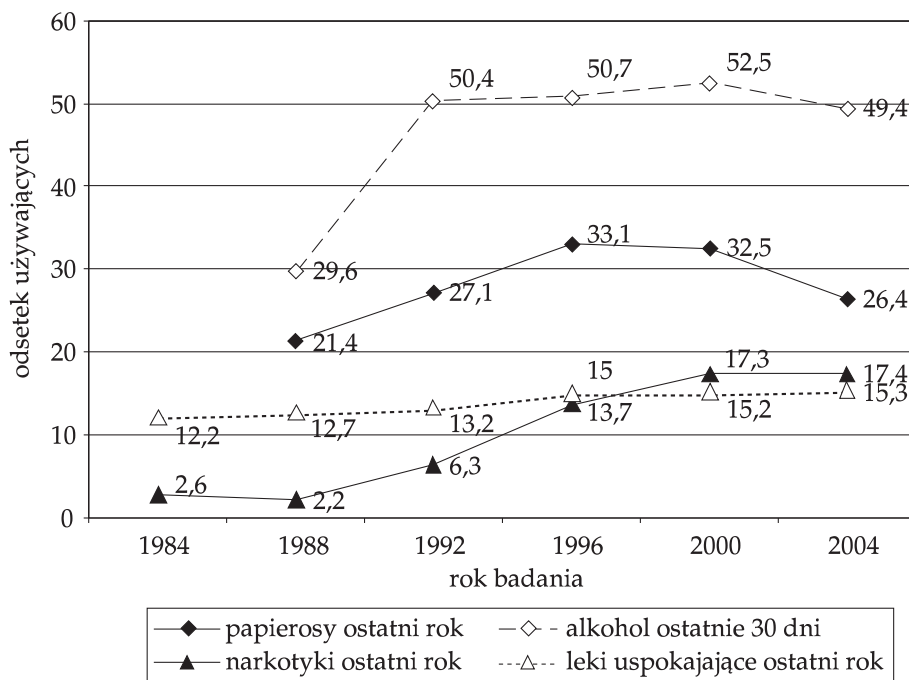
Trendy w używaniu substancji psychoaktywnych ogółem

Trendy w używaniu przez młodzież substancji psychoaktywnych w latach 1984-2004 przedstawione są na rycinie 1. Są to dane ogółem, bez rozbicia na płeć, dla takich zachowań, jak: picie alkoholu, palenie papierosów, używanie narkotyków oraz używanie leków uspokajających/nasennych.

Alkohol. W 2004 roku na Mokotowie, Ursynowie i Wilanowie odsetek 15-latków, którzy pili alkohol (picie alkoholu w ciągu 30 dni poprzedzających badanie) był nieco mniejszy niż w roku 2000. W latach 2000-2004 około połowa 15-latków pozostawała tzw. bieżącymi konsumentami alkoholu (rycina 1). Najbardziej rozpowszechnionym wśród młodzieży napojem alkoholowym pozostawało piwo, ale po raz pierwszy od rozpoczęcia badań odsetek uczniów pijących piwo zmniejszył się znacząco w porównaniu z poprzednim badaniem. W 2004 roku bieżące picie piwa dotyczyło ok. 40% 15-latków z Mokotowa, bieżące picie wódki jednej piątej (ok. 21%), a picie wina oscylowało wokół jednej piątej /jednej czwartej (22-24%) próby (rycina 2).

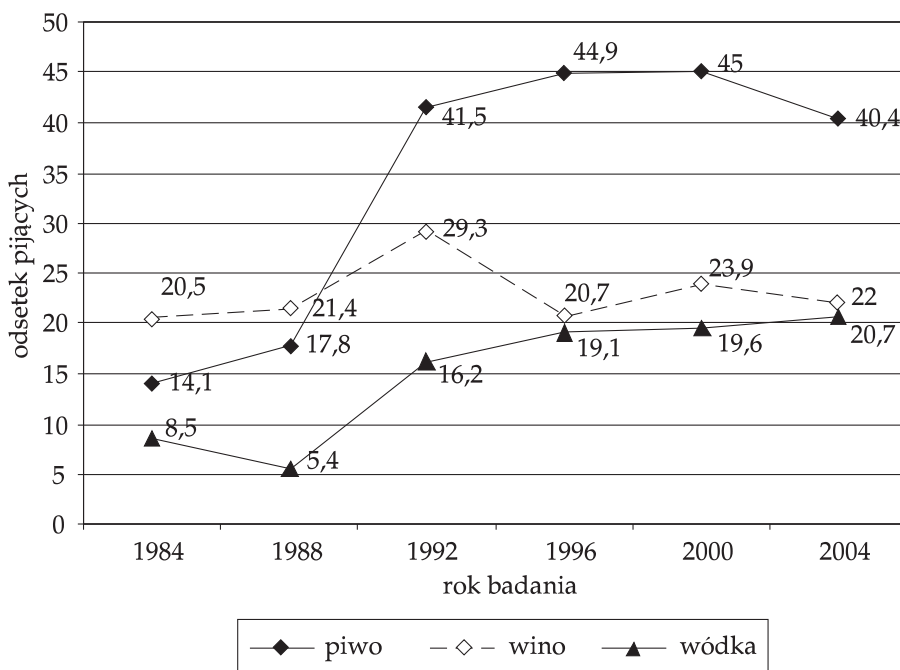
W latach 1996-2004 nie stwierdzono istotnych zmian w liczbie abstynentów (ich liczba utrzymywała się na poziomie 10-12%). Odsetek uczniów upijających się napojami alkoholowymi systematycznie rósł na przestrzeni lat 1988-1996 (z 7,5% w 1988 do 20% w 1996 roku). W latach 1996-2004 nie stwierdzono istotnego wzrostu częstości upijania się na-

pojami alkoholowymi przez 15-latków. W tych latach około 20% 15-latków upijało się alkoholem w ciągu ostatnich 30 dni przed badaniem.

Rycina 1. Trendy w używaniu substancji psychoaktywnych (alkohol, nikotyna, narkotyki, leki) przez młodzież

Papierosy. Na przestrzeni ostatnich 20 lat liczba palących 15-latków uczących się na Mokotowie podlegała wahaniom. Wzrost odsetka palących 15-latków następował pomiędzy latami 1988 i 1996, natomiast w latach 1996-2000 nastąpiło zahamowanie trendu wzrostowego, a w latach 2000-2004 odnotowano zmniejszenie się liczby palących. W latach 2000-2004 na Mokotowie odsetek 15-letnich uczniów, którzy palili papierosy, uległ istotnemu zmniejszeniu. W latach 1996-2000 około jedna trzecia badanej grupy z różną częstotliwością paliła papierosy, a w roku 2004 liczba ta zmalała do nieco ponad jednej czwartej (rycina 1). W tym samym czasie odsetek uczniów palących codziennie utrzymywał się na względnie stałym poziomie ok. 12-14%.

Rycina 2. Trendy w picciu napojów alkoholowych przez młodzież

Narkotyki. Od 1988 roku do 2000 roku obserwowana była wyraźna tendencja wzrostowa w zakresie kontaktów młodzieży z narkotykami. Skokowy wzrost obejmował zarówno liczbę uczniów, którzy stykali się z tymi substancjami na spotkaniach towarzyskich (wzrost z ok. 4% „uczestniczących” w 1988 roku do 45% w 2000 roku), jak również liczbę uczniów, którzy używali tych substancji (wzrost z ok. 2% „używających” w 1988 roku do ok. 17% w 2000 roku, rycina 1). W tym okresie wzrosła również liczba 15-latków, którzy często (kilkanaście razy lub częściej w ciągu ostatniego roku) sięgali po narkotyki – w 1988 roku – 0,4%, a w 2000 roku – 4,2%. Wyniki ostatniej edycji badań na Mokotowie sugerują jednak, że pomiędzy latami 2000 i 2004 nastąpiła pewna stabilizacja kontaktów młodzieży z substancjami nielegalnymi. Wskazuje na to zarówno mniejszy niż w 2000 roku odsetek młodzieży uczestniczącej w spotkaniach, gdzie używano takich środków (znaczący spadek z 45% do ok. 39%), oraz utrzymujący się na tym samym poziomie jak w 2000 roku odsetek młodzieży przyznającej się do używania narkotyków. W 2004 roku około 17% badanej młodzieży używało –

przynajmniej raz w ciągu ostatniego roku – jednej z nielegalnych substancji psychoaktywnych, czyli podobnie jak w 2000 roku (rycina 1).

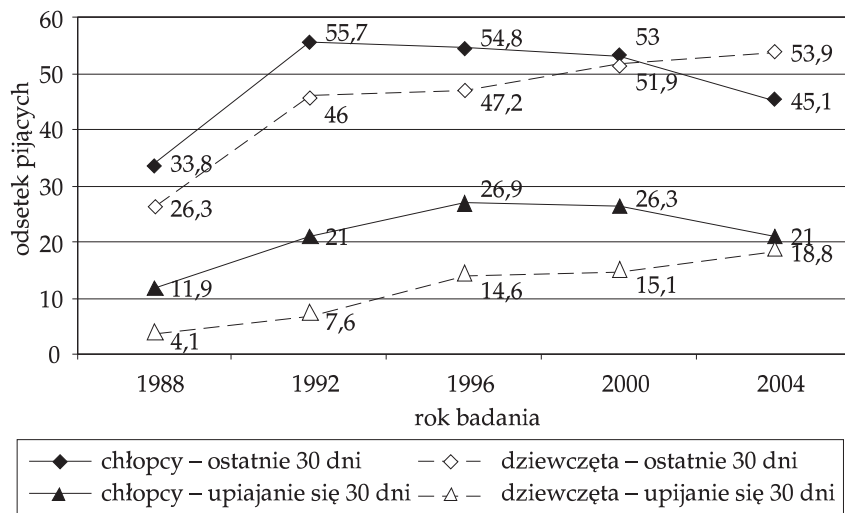
Leki uspokajające. Dość stabilna była sytuacja na Mokotowie w zakresie używania leków uspokajających lub nasennych. W drugiej połowie lat 90. około 15% badanych uczniów przyjmowało tego typu leki przynajmniej raz w ciągu ostatniego roku (rycina 1). Wyniki z lat 1996-2004 wskazują, że obserwowany wcześniej słaby trend wzrostowy w zakresie używania leków uspokajających i nasennych uległ zahamowaniu. Warto w tym miejscu dodać, że w Polsce odsetek młodzieży przyjmującej leki uspokajające lub nasenne bez zalecenia lekarza należy do najwyższych w Europie (Sierosławski, 1999).

Trendy w używaniu substancji psychoaktywnych ze względu na płeć

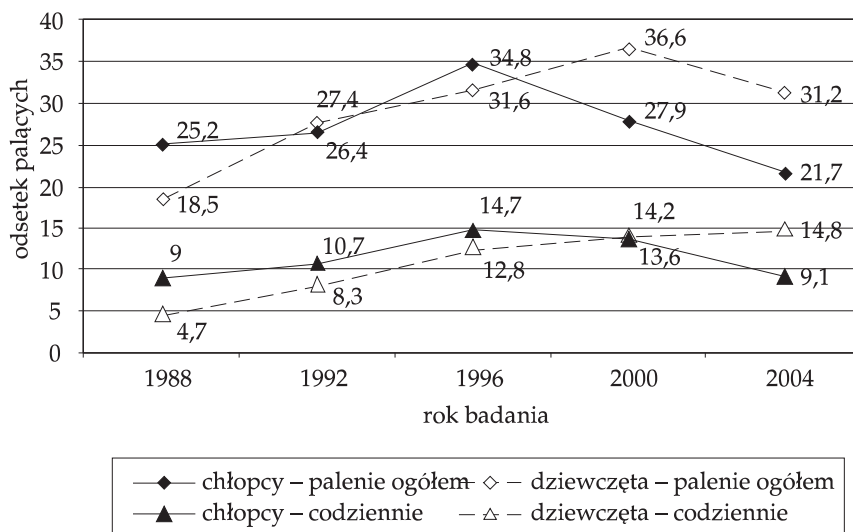
Ogólnie rzecz biorąc dynamika zmian w używaniu substancji psychoaktywnych obserwowana w ostatnich latach wśród dziewcząt na Mokotowie miała inny przebieg niż u chłopców. Było to najbardziej widoczne na przykładzie zmian w piciu alkoholu i paleniu papierosów. Między latami 1996 a 2004 odsetek dziewcząt pijących alkohol w ostatnich 30 dniach wzrósł z 47% do ok. 54%. W tym samym czasie odsetek pijących chłopców zmniejszył się o 10 punktów procentowych z ok. 55% w 1996 do ok. 45% w 2004 (rycina 3). Podobny przebieg miały zmiany w paleniu papierosów (rycina 4). W 1996 roku ok. 15% chłopców i około 13% dziewcząt paliło codziennie papierosy, podczas gdy w 2004 roku odsetek ten wynosił odpowiednio 9% i ok. 15%. Należy dodać, że w okresie pomiędzy 1988 i 2000 rokiem wśród dziewcząt obserwowana była stała tendencja wzrostowa w regularnym paleniu papierosów (rycina 4).

Można powiedzieć, że w latach 1996-2004 nie tylko „zatarły się” wcześniej występujące różnice w częstym piciu alkoholu i codziennym paleniu papierosów pomiędzy dziewczętami a chłopcami, ale to dziewczęta przejęły „prowadzenie” w tych dwóch wymiarach. Co więcej, wyniki z 2004 roku wskazują, że podobna grupa chłopców (ok. 20%) i dziewcząt (19%) pije alkohol w dużych ilościach prowadzących do upijania się (rycina 3).

W przypadku narkotyków również zaobserwowano zacieranie się wcześniej występujących różnic ze względu na płeć. W latach 1996-2000

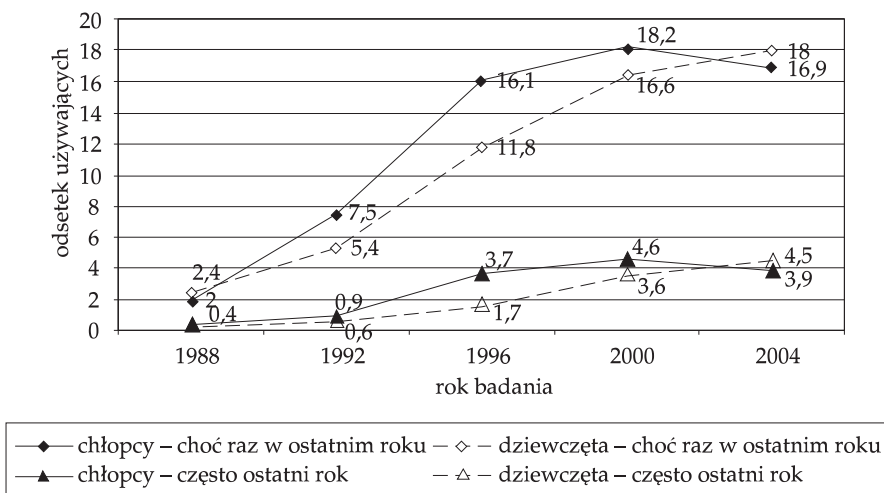
Rycina 3. Płeć a trendy w piceniu alkoholu

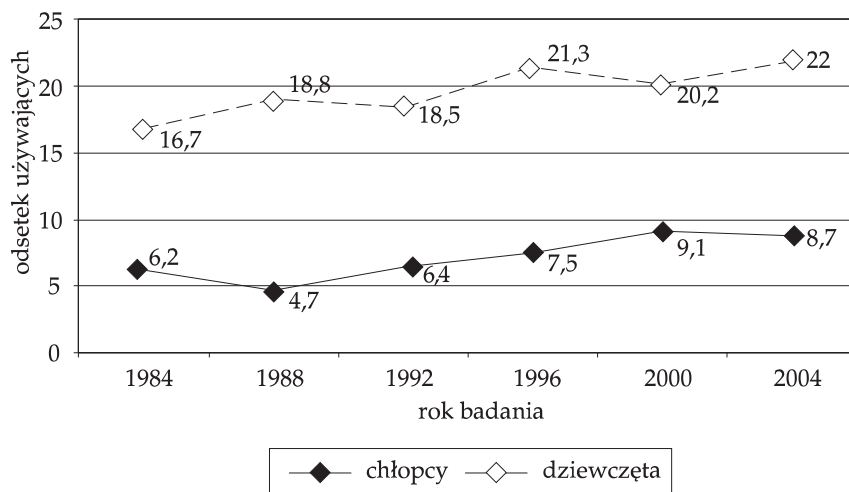
Rycina 4. Płeć a trendy w paleniu papierosów

większa grupa chłopców niż dziewcząt sięgała po narkotyki. Ale w 2004 roku dziewczęta „dogoniły” chłopców we wskaźnikach częstości używania narkotyków. Dotyczyło to zarówno eksperymentowania z narko-

tykami (choć raz w ostatnim roku), jak i częstego sięgania po te środki (przynajmniej kilkanaście razy w ciągu ostatniego roku) (rycina 5).

Rycina 5. Płeć a trendy w używaniu narkotyków

Rycina 6. Płeć a używanie leków uspokajających/nasennych

Najbardziej odporne na zmiany w czasie okazały się różnice ze względu na płeć w zakresie używania leków uspokajających i nasennych. Ponaddwukrotnie więcej dziewcząt (17-22%) niż chłopców używało tych leków (5-9%). Ta tendencja utrzymywała się przez wszystkie lata badań (rycina 6).

Inne zachowania problemowe

Przemoc. Około 15% uczniów często (przynajmniej raz w tygodniu) brało aktywny udział w przemocy fizycznej lub psychicznej wobec innych uczniów, a w ostatnim roku blisko jedna czwarta przynajmniej raz uczestniczyła w bójkach na terenie szkoły. Zdecydowanie częściej takie doświadczenia związane z przemocą były udziałem chłopców niż dziewcząt (tabela 2).

Zachowania sprzeczne z prawem. W ciągu ostatniego roku przed badaniem popełnienie przynajmniej jednego zachowania sprzecznego z prawem dotyczyło około połowy badanych uczniów, częściej chłopców (ok. 53%) niż dziewcząt (ok. 46%) (tabela 2). Wśród tego typu zachowań najbardziej powszechne były: akty fizycznej agresji wobec innych (31%), kradzieże (25%) i przejawy wandalizmu, takie jak np. celowe niszczenie czegoś (21%).

Tabela 2. Przemoc i wykroczenia. Odsetki badanych, dane z 2004 roku

Zachowania przestępcze	Razem	Chłopcy	Dziewczęta
Udział w przemocy fizycznej lub psychicznej w szkole (przynajmniej raz w tygodniu)	14,7	21,1	7,8***
Udział w bójkach w szkole (przynajmniej raz w ostatnim roku)	23,6	34,1	12,3***
Wykroczenia np. kradzieże, niszczenie (ostatni rok)	49,7	53,4	45,8**

*** $p < 0,001$ ** $p < 0,01$ (dotyczy porównania dziewczęta/chłopcy)

Omówienie wyników

Badania mokotowskie wyraźnie wskazują, że w początkowym okresie transformacji ustrojowej w Polsce w latach 1988-1996 wskaźniki używania przez młodzież substancji psychoaktywnych zdecydowanie rosły. Od końca lat 80. do roku 1996 na Mokotowie, Ursynowie i w Wilanowie systematycznie zwiększał się odsetek 15-latków pijących alkohol i upijających się. Wyraźnie wzrastał również odsetek młodzieży eksperymentującej z narkotykami, a jednocześnie zwiększała się dostępność i popularność tych substancji w kręgach młodzieży. W tym okresie zwiększyły się również wskaźniki dotyczące palenia papierosów i przyjmowania leków uspokajających. W latach 1996-2000 w tych trzech dzielnicach Warszawy kontynuowany był trend wzrostowy w zakresie używania narkotyków. Podobne tendencje, świadczące o upowszechnianiu się wśród młodzieży mody na używanie substancji psychoaktywnych, zostały również zaobserwowane w badaniach ogólnopolskich. Były to, między innymi, doniesienia z badań nad zachowaniami zdrowotnymi młodzieży szkolnej HBSC⁴ (Woynarowska i Mazur, 2000) oraz badań znanych jako ESPAD⁵ (Sierosławski, Zieliński, 2000). Autorzy ESPAD, dokonując porównania wyników uzyskanych w 1995 i 1999 roku, wykazali, że: 1) relatywnie najmniej wzrosły wskaźniki palenia tytoniu, 2) znacznie wzrosło rozpowszechnienie częstego picia i upijania się, szczególnie wśród uczniów 15-letnich, 3) najbardziej wzrosły wskaźniki używania nielegalnych substancji psychoaktywnych.

Wyniki badań mokotowskich z lat 1996-2000 zapowiadały pewną „stabilizację” trendu w zakresie picia alkoholu, palenia tytoniu i używania leków uspokajających, ale wyniki ostatniej edycji badań mokotowskich nie pozostawiają wątpliwości, że w latach 2000-2004 nastąpiło zahamowanie tendencji wzrostowych w używaniu substancji psychoaktywnych w grupie 15-latków uczących się w Warszawie na Mokotowie, Ursynowie i w Wilanowie. Świadczy o tym zmniejszenie się rozpowszechnienia palenia papierosów, picia piwa, zahamowanie trendu

⁴ Międzynarodowe badania nad zachowaniami zdrowotnymi młodzieży szkolnej wykonywane pod auspicjami Światowej Organizacji Zdrowia – Health Behaviour in School-Aged Children. A WHO Cross-National Study (HBSC).

⁵ Europejski Program Badań Ankietowych w Szkołach na temat Używania Alkoholu i Narkotyków (ESPAD) koordynowany przez Szwedzką Radę ds. Informacji o Alkoholu i Narkotykach i Grupę Pompidou.

wzrostowego w używaniu narkotyków. Te wyniki, dawno oczekiwane przez środowisko ludzi zajmujących się profilaktyką, były początkowo przyjmowane z pewnym niedowierzaniem. Powstawało pytanie, czy korzystne tendencje obserwowane w Warszawie są czymś wyjątkowym w skali kraju, czy też zapowiadają zmiany w całej populacji młodzieży w Polsce?

Wyniki ostatniej edycji badań ESPAD z 2005 roku (Sierosławski, 2005) sugerują, że to, co zaobserwowaliśmy w Warszawie, może być przejawem ogólniejszych zmian w zachowaniach ryzykownych młodzieży w całym kraju. Badania ESPAD prowadzone na ogólnopolskiej próbie młodzieży 15 i 17-letniej wskazują na znaczne zmniejszenie wskaźników picia alkoholu i używania marihuany w porównaniu z poprzednim badaniem z 2003 roku. Na przykład, w grupie 15-latków wskaźnik „picie alkoholu w ostatnich 30 dniach” spadł z 66% (2003 rok) do 45%, a wskaźnik „upijanie się w ostatnich 30 dniach” z 29% do 15%. Te spektakularne spadki mogą wynikać z tego, że ostatnia edycja badań ESPAD została wykonana w październiku-listopadzie 2005, czyli w początkowym okresie roku szkolnego, a poprzednie edycje były realizowane w końcu roku szkolnego (na wiosnę). Wobec tego uczniowie badani w 2005 roku byli młodsi o kilka miesięcy, co mogło wpłynąć na uzyskanie niższych wskaźników używania substancji psychoaktywnych. Niemniej jednak, wyniki obu tych badań: mokotowskich i ESPAD wskazują na zahamowanie się trendu wzrostu obserwowanego w latach 90. i na początku pierwszej dekady XXI wieku.

Wyniki badań mokotowskich dostarczają interesujących danych na temat zmian w zachowaniach 15-letnich dziewcząt i chłopców w ostatnich 20 latach. Te zmiany spowodowały, że w zakresie niektórych wskaźników używania substancji psychoaktywnych (np. częstość picia alkoholu, palenie papierosów) dziewczęta wyprzedziły chłopców, podczas gdy w innych wskaźnikach (upijanie się, używanie narkotyków) różnice ze względu na płeć uległy zatarciu. Różne badania wskazują na to, że obecne pokolenie młodych dziewcząt chętniej angażuje się w różnorodne zachowania ryzykowne, do niedawna częściej obserwowane u chłopców. W latach 90. dziewczęta zaczęły „doganiać” chłopców w picciu alkoholu (Szymański i wsp., 2001), w paleniu papierosów (Mazur i wsp., 2000) i w przestępstwach agresywnych (Frączek, 2001). W związku z tymi zmianami rola czynnika płci jako predyktora używania substancji psychoaktywnych przez młodzież zaczęła słabnąć, choć w badaniach ogólnopolskich różnice te nadal utrzymują się na nieko-

rzyść chłopców, gdy w grę wchodzi upijanie się, używanie narkotyków lub nałogowe palenie papierosów (Sierosławski, 2005; Woynarowska, 2003). Wyniki uzyskane w Warszawie na Mokotowie, świadczące o innej dynamice zmian w używaniu substancji psychoaktywnych wśród młodych dziewcząt i chłopców, są zgodne z niektórymi wynikami najnowszych badań prowadzonych w Polsce wśród nastolatków (Czapiński i Panek, 2006). Podsumowując zmiany pomiędzy 2003 i 2005 rokiem dotyczące picia alkoholu, palenia papierosów i używania narkotyków w grupie 16–18-latków, autorzy badań pt. *Diagnoza Społeczna 2005* zauważają, że „wszędzie widać radykalny wzrost odsetka dziewcząt »schodzących na złą drogę« i mniejszy wzrost, a niekiedy nawet spadek odsetka ich niegrzecznych kolegów” (Czapiński, Panek, 2006, s. 177).

Wyniki badań mokotowskich uzyskane w 2004 roku potwierdzają, że poważnym problemem jest również przemoc i inne wykroczenia w środowiskach młodzieży szkolnej. Międzynarodowe badania prowadzone w ramach projektu HBSC wskazują, że zjawisko przemocy w polskich szkołach jest znacznie rozpowszechnione i że „odsetek uczniów dręczących innych jest w Polsce znacznie wyższy od przeciętnego dla krajów uczestniczących w projekcie HBSC”. (Mazur, Małkowska, 2003, s. 133). W zależności od przyjętych wskaźników szacuje się, że ze zjawiskiem przemocy w szkole czynnie styka się od jednej trzeciej (Bobrowski, 2005) do połowy populacji uczniów, w tym około 20% bardzo często (Mazur, Małkowska 2003). Wyniki tych obu badań zgodnie potwierdzają, że doświadczenia związane z przemocą częściej zdarzają się chłopcom niż dziewczętom. Podobnie rzecz się ma, jeśli chodzi o wykroczenia. Częściej popełniają je chłopcy.

Wnioski

1. Zestawienie wyników badań mokotowskich z ostatnich lat świadczy o tym, że w latach 1996-2004 w grupie 15-latków uczących się w Warszawie na Mokotowie, Ursynowie i w Wilanowie nastąpiła stabilizacja wskaźników używania substancji psychoaktywnych i tym samym zahamowany został trend wzrostowy obserwowany w latach 1988-1996.
2. Dynamika zmian w używaniu substancji psychoaktywnych obserwowana w latach 1996-2004 w grupach 15-letnich dziewcząt uczestniczących w badaniach mokotowskich jest prawdopodobnie jednym

- z objawów szerszych przemian obyczajowych obserwowanych wśród młodych kobiet w Polsce.
3. Przemoc w szkole i zachowania niezgodne z prawem są w znacznym stopniu rozpowszechnione wśród 15-letniej młodzieży uczestniczącej w badaniach mokotowskich.

Bibliografia

- Adlaf E., Paglia A. (2001), *The Mental Health and Well-Being of Ontario Students. Findings from the OSDUS*, Centre for Addiction and Mental Health, Toronto.
- Bobrowski K. (2005), *Używanie substancji psychoaktywnych i inne zachowania problemowe młodzieży gimnazjalnej. Zmiany pomiędzy 14. a 16. rokiem życia*, „Alkoholizm i Narkomania”, nr 18, 1/2, 27-38.
- Czabała Cz., Bobrowski K., Borucka A., Brykczyńska C., Kocoń K., Okulicz-Kozaryn K., Ostaszewski K., Pałyska M., Raduj J. (2004), *Raport z badań wykonanych w 2004 roku w ramach działalności statutowej „Ocena stanu zdrowia psychicznego w wybranych populacjach”*, Instytut Psychiatrii i Neurologii, Warszawa, maszynopis.
- Czapiński J., Panek T. (red.) (2006), *Diagnoza społeczna 2005. Warunki i jakość życia Polaków*, Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania, Warszawa, http://www.diagnoza.com/files/diagnoza2005/raport_diagnoza2005_110106.pdf
- Frączek A. (2001), *Okres przemian a przestępstwa agresywne młodzieży. Analiza w latach 1990-1997*, Wykład w Instytucie Psychiatrii i Neurologii, Warszawa.
- Mazur J., Woynarowska B., Kowalewska A. (2000), *Zdrowie młodzieży szkolnej w Polsce. Palenie tytoniu*, Katedra Biomedycznych Podstaw Rozwoju i Wychowania, Wydział Pedagogiczny UW, Warszawa.
- Mazur J., Małkowska A. (2003), *Sprawcy i ofiary przemocy wśród uczniów w Polsce*, „Medycyna Wieku Rozwojowego”, nr 7(1), 121-134.
- Okulicz-Kozaryn K., Borucka A. (1997), *Zmiany w picciu alkoholu przez młodzież. Badania mokotowskie: 1984-1988-1992-1996*, „Alkoholizm i Narkomania” nr 2/27, 179-195.
- Okulicz-Kozaryn K., Borucka A. (2001), *Picie alkoholu przez młodzież z mokotowskich szkół średnich w latach 1984-2000*, „Alkoholizm i Narkomania”, nr 14(2), 245-259.
- Ostaszewski K. (1998), *Zmiany w używaniu substancji psychoaktywnych. Badania mokotowskie*, „Alkoholizm i Narkomania”, nr 1/30, s. 41-55.

- Ostaszewski K. (2001), *Trendy w używaniu przez młodzież substancji psychoaktywnych. Badania mokotowskie – kontynuacja*, „Alkoholizm i Narkomania”, nr 14(3), 387-406.
- Ostaszewski K. (2003), *Trendy w paleniu papierosów przez 15-letnią młodzież. Badania mokotowskie 1984-2000*, „Medycyna Wieku Rozwojowego” nr 7(1), 105-120.
- Sierosławski J. (1999), *Ograniczenie używania substancji psychoaktywnych i związanych z tym szkód zdrowotnych*, „Alkoholizm i Narkomania” nr 2/35, 165-207.
- Sierosławski J. (2005), *Używanie alkoholu i narkotyków przez młodzież szkolną. Raport z ogólnopolskich badań ankietowych zrealizowanych w 2005 r.*, Warszawa. Maszynopis dostępny w wersji elektronicznej na stronie <http://www.kbpn.gov.pl/> zakładka Epidemiologia narkomanii.
- Sierosławski J., Zieliński A. (2000), *Narkotyki a młodzież*, „Serwis Informacyjny Narkomania”, nr 12/13, 26-46.
- Szymański J., Woynarowska B., Mazur J. (2001), *Picie napojów alkoholowych przez młodzież szkolną w Polsce i w innych krajach. Tendencje zmian w latach 1990-1998*, „Alkoholizm i Narkomania”, nr 14(2), 213-228.
- Wolniewicz-Grzelak B. (1985), *Badania ankietowe nad spożywaniem alkoholu przez uczniów szkół ponadpodstawowych Mokotowa w 1984 roku i niektóre problemy metodologiczne*, „Biuletyn Instytutu Psychoneurologicznego” nr 4(60), 65-85.
- Wolniewicz-Grzelak B. (1995), *Badanie picia napojów alkoholowych przez młodzież arkuszem „Piwo-Wino-Wódka”*, „Alkoholizm i Narkomania”, nr 2/19, 117-127.
- Wolniewicz-Grzelak B., Ostaszewski K. (1983), *Badanie środowisk szkolnych w zakresie zagrożenia uzależnieniem od środków odurzających*, „Biuletyn Informacyjny Instytutu Psychoneurologicznego”, nr 4, 68-82.
- Woynarowska B., Mazur J. (2000), *Zachowania zdrowotne i zdrowie młodzieży szkolnej w Polsce i innych krajach. Tendencje zmian w latach 1990–1998*, Katedra Biomedycznych Podstaw Rozwoju i Wychowania, Wydział Pedagogiczny UW, Warszawa.
- Woynarowska B. (red.), (2003), *Środowisko psychospołeczne szkoły i przystosowanie szkolne a zdrowie i zachowania zdrowotne uczniów w Polsce*, Katedra Biomedycznych Podstaw Rozwoju i Wychowania, Wydział Pedagogiczny UW. Zakład Epidemiologii Instytutu Matki i Dziecka, Warszawa.